

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ЧЕРНАТ Віктор Андрійович

УДК 347.56:614.25

**ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ВНАСЛІДОК
РЯТУВАННЯ ЗДОРОВ'Я ТА ЖИТТЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
ДОВГЕРТ Анатолій Степанович,
Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка
завідувач кафедри митного і міжнародного
приватного права

кандидат юридичних наук, доцент
РЕЗНІЧЕНКО Семен Васильович,
Одеський юридичний інститут Харківського
національного університету внутрішніх справ,
завідувач кафедри цивільного та трудового права

Провідна установа

Харківський національний університет внутрішніх
справ МВС України

Захист відбудеться "___" липня 2006 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "___" червня 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Музиченко П.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена, насамперед тим, що забезпечення права на відшкодування шкоди, відображає загальну тенденцію посилення захисту прав приватної особи, яка має місце в Україні в останні десятиліття.

Оскільки після здобуття незалежності Україна почала розбудову демократичної правової, соціальної держави, формування громадянського суспільства, в центрі уваги якого знаходяться людина, захист її цивільних прав та законних інтересів, всебічне забезпечення прав і свобод людини проголошене найвищою соціальною цінністю, що прямо закріплено у Конституції України.

Норми Конституції, спрямовані на захист здоров'я, покликані забезпечити нормальну життєдіяльність людини, забезпечити її фізичне та психічне благополуччя. Так, ст. 3 Конституції України закріплює положення, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Крім того, у ст. 27 Конституції України закріплене положення про те, що кожна людина має невід'ємне право на життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. У свою чергу, гарантією здійснення людиною права на життя і виконання відповідного обов'язку держави є правило ст. 56 Конституції України, де закріплене право кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Разом із тим, вітчизняне цивільне законодавство тривалий час не містило норм, які передбачали би правила відшкодування шкоди, завданої при вчиненні дій по рятуванню здоров'я та життя іншої фізичної особи. Такий стан речей створював значні труднощі при захисті прав і свобод громадян, що, у свою чергу, нерідко тягло порушення цивільних прав та інтересів останніх.

Із прийняттям 16 січня 2003 р. Цивільного кодексу України, низка норм якого регулює відносини, що пов'язані із завданням шкоди фізичній особі при здійсненні нею рятувальних дій щодо іншої особи, в Україні було створено відповідні правові передумови для реалізації принципу прийняття державою на себе обов'язку відшкодування шкоди, завданої фізичній особі внаслідок вчинення нею таких дій. Таким чином, відображаючи зміни у вітчизняній концепції регулювання цивільних відносин, глава 80 ЦК України передбачає тепер поміж інших нових видів зобов'язань, спрямованих на

відвернення шкоди, також і зобов'язання, які виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи (ст. 1161 ЦК).

Поява нових зобов'язань, природно, зумовлює необхідність теоретичного осмислення змісту та сенсу нової норми, умов виникнення відповідних зобов'язань, порядку та обсягу відшкодування таких зобов'язань та аналізу низки інших питань, які виникають у цій галузі. При цьому важливого значення набуває та обставина, що практика застосування судами положень відповідної норми, поки що відсутньою.

Тому питання зобов'язань відшкодування шкоди, завданої громадянам при вчиненні ними дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи, є актуальними з теоретичної та практичної точок зору, а тому є усі підстави для спеціального дослідження цієї проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дисертаційного дослідження є складовою частиною досліджень фундаментальної наукової школи Одеської національної юридичної академії „Правові проблеми становлення і розвитку сучасної правової держави” на 2001 – 2005 рр. (державний реєстраційний номер 0101U001195). Крім того, тема дисертаційного дослідження відповідає плану наукових досліджень кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії в рамках теми “Рецепція римського приватного права. Кодифікація цивільного законодавства в Україні”, затвердженому на засіданні кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії 30 травня 2005 року, протокол № 20.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є встановлення поняття, правової природи, особливостей суб'єктного складу, умов виникнення і змісту зобов'язань, що мають місце у зв'язку з рятуванням життя і здоров'я фізичної особи, за цивільним законодавством України, а також з'ясування підстав, правової природи, умов та особливостей відшкодування шкоди, завданої особі, яка без відповідних повноважень рятувала майно, життя і здоров'я фізичної особи, визначення перспектив вдосконалення законодавства та формування судової практики у цій галузі в Україні.

Для досягнення мети було поставлено такі задачі: з'ясування теоретичного підґрунтя таких ключових питань як встановлення ознак та особливостей суб'єктного складу зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням життя і здоров'я фізичної особи; аналіз правової природи таких зобов'язань; визначення умов виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала життя і здоров'я фізичної особи; встановлення обсягу та порядку відшкодування шкоди, завданої такій особі.

Об'єктом дослідження є наукові погляди, ідеї щодо поняття, правової природи, особливостей суб'єктного складу, умов виникнення і змісту зобов'язань, що мають місце у зв'язку з рятуванням життя і здоров'я фізичної особи, а також правові акти України, що регулюють зобов'язання, які виникають у зв'язку з рятуванням життя і здоров'я фізичної особи, наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, судова практика.

Предметом дисертаційного дослідження є недоговірні правовідносини, що виникають у зв'язку із рятуванням здоров'я та життя фізичної особи.

Методологічною основою дослідження є загальнонауковий діалектичний метод, а також спеціальні наукові методи логічного, системно-структурного, порівняльного та історичного аналізу, які у сукупності були застосовані для з'ясування поняття, умов виникнення та сутності зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням життя і здоров'я фізичної особи, та підстав їхньої диференціації.

Метод логічного аналізу використовувався при дослідженні змісту норм, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку із завданням шкоди здоров'ю та життю особи, яка рятувала від реальної загрози життя і здоров'я фізичної особи, у сучасному цивільному законодавстві України.

Метод системно-структурного аналізу служив для з'ясування системи недоговірних зобов'язань, місця у ній зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням життя і здоров'я фізичної особи, у цивільному законодавстві України, а також особливостей структури, видів, елементів тощо зобов'язань відшкодування шкоди, завданої особі, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози життя і здоров'я іншої фізичної особи.

Використання методу порівняльного аналізу мало на меті здійснити порівняння головних положень зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням життя і здоров'я фізичної особи, із суміжними відносинами та правовими інститутами у вітчизняному законодавстві, а також порівняння підходів до вирішення цього питання у цивільному законодавстві інших країн.

Метод історичного аналізу застосовувався, головним чином, для встановлення засад та перебігу формування зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням життя і здоров'я фізичної особи, визначення тенденцій та характеру їхнього подальшого розвитку.

Емпіричним підґрунтям дослідження є положення актів цивільного законодавства України та практика їхнього застосування. Оскільки судова практика з питань застосування ст. 1161 ЦК України 2003 р. ще тільки формується, автор обмежився використанням тієї практики із цих питань, що вже накопичилася, а також практикою, що сформувалася раніше при

використанні судами аналогії закону та аналогії права. Разом із тим, теоретичний аналіз зобов'язань, що виникають у зв'язку із завданням шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози життя і здоров'я фізичної особи, може служити у подальшому підґрунтям формування судової практики у цій галузі.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного права, зокрема, твори М.М. Агаркова, С.С. Алексєєва, Д.В. Бобрової, В.Г. Вердникова, М.В. Гордона, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, О.С. Йоффе, В.М. Ігнатенка, А.Ю. Кабалкіна, О.А. Красавчикова, Н.С. Кузнецової, С.Н. Ландкофа, Л.А. Майданика, М.С. Малєїна, В.П. Маслова, Г.К. Матвєєва, І.Б. Новицького, В.Т. Нора, О.А. Підпригори, Й.О. Покровського, С.Д. Русу, В.О. Рясенцева, П.Р. Стависького, М.М. Сибільова, П. Сєдугіна, А.О. Собчака, Є.О. Суханова, В.А. Тархова, Є.О. Харитонова, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко, М.Я. Шимінової, К.К. Яїчкова та ін.

Деякі з них присвячені аналізу питань відшкодування шкоди в цілому (праці Д.В. Бобрової, О.С. Йоффе, Н.С. Малєїна, В.П. Маслова, Г.К. Матвєєва, В.Т. Нора, С.Д. Русу, А.А. Собчака, Я.М. Шевченко, К.К. Яїчкова та ін.). Але значна кількість досліджень стосується також окремих аспектів проблеми, що є предметом цього дисертаційного дослідження (зокрема, праці С.Н. Ландкофа, М.С. Малєїна, П.Р. Стависького, Є.О. Харитонова та ін.).

Разом із тим, зазначається, що практично усі названі вище наукові розвідки виконано на іншому емпіричному матеріалі, що не позбавляє їх наукової цінності, але вимагає відповідних коректив.

Емпіричну основу дослідження складають законодавство України, міжнародні нормативно-правові акти та законодавства зарубіжних країн.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним дослідженням зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням життя і здоров'я фізичної особи, здійсненим на матеріалах сучасного цивільного законодавства України.

У дисертаційному дослідженні вперше здійснено спробу сформулювати низку положень стосовно формування та розвитку зобов'язань, що регулюють відшкодування шкоди, завданої особі, яка рятувала життя і здоров'я фізичної особи, що враховували би сучасний стан вітчизняного цивільного законодавства та досягнення цивілістичної думки України.

На підставі одержаних у процесі дисертаційного дослідження результатів на захист виносяться такі положення:

вперше:

- робиться висновок про доцільність формування у вітчизняному цивільному законодавстві зобов'язань відшкодування шкоди, завданої особі, яка вчиняла дії, спрямовані на відвернення загрози цивільним правам та інтересам фізичної особи;

- доведено, що за своєю правовою природою обов'язок відшкодування шкоди, яка виникла внаслідок рятування життя і здоров'я фізичної особи, є не відповідальністю, а засобом захисту цивільних прав та інтересів особи, яка вчиняла правомірні дії і зазнала при цьому шкоди;

- обґрунтовано положення про особливості суб'єктного складу зобов'язань, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди особі, що рятувала життя і здоров'я фізичної особи, які полягають у тому, що уповноваженим суб'єктом у таких зобов'язаннях може бути як фізична, так і юридична особа, а зобов'язаним суб'єктом – завжди лише держава;

- висунуто тезу про особливості змісту зобов'язань, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди особі, яка рятувала життя і здоров'я фізичної особи, що полягають у тому, що втрати кредитора (уповноваженої особи) можуть виражатися як у матеріальних збитках, так і в моральній шкоді, яка відшкодовується державою;

- зроблено висновок про те, що уповноваженими суб'єктами (кредиторами) у зобов'язаннях, які виникають у зв'язку із заподіянням шкоди майну рятувальника, можуть бути будь-які фізичні особи, незалежно від ступеня їхньої дієздатності, а також юридичні особи, створені у встановленому законом порядку;

- додаткового обґрунтування дістало положення про особливості пред'явлення регресних вимог до осіб, винних у завданні шкоди здоров'ю або життю рятувальника, які полягають у тому, що тут правила про зворотні вимоги до винних осіб мають застосовуватися з використанням аналогії закону та застосуванням норм ЦК України, які визначають наслідки створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи.

Практичне значення одержаних результатів полягає, насамперед, у тому, що на основі положень і висновків дисертаційного дослідження зроблено пропозиції щодо уточнення положень ст. 1161 ЦК України, а також положень низки інших статей ЦК України, які можуть бути використані у процесі доопрацювання Цивільного кодексу, а також при формуванні вітчизняної судової практики у зазначеній галузі.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася по частинах і в цілому на засіданнях кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії.

Головні положення викладені у 5 публікаціях.

Результати дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях: I Міжнародній науково-методичній конференції “Сучасні проблеми адаптації цивільного законодавства до стандартів Європейського Союзу” (березень 2005р., м. Хмельницький); 8-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії (квітень 2005 р, м. Одеса); науково-практичній конференції “Проблеми правового забезпечення підприємницької діяльності, пов’язаної з морем” (березень 2006р., м. Одеса).

Структура дисертації. Дослідження будується за принципом поступального розгляду окремих питань, які пов’язані проблематикою дисертації.

Робота містить чотири розділи, присвячені оглядові літератури та обранню напрямків і методології дослідження; загальній характеристиці зобов’язань, що виникають у зв’язку з рятуванням життя і здоров’я фізичної особи; встановленню умов відшкодування шкоди, завданої особі, яка без відповідних повноважень рятувала життя і здоров’я фізичної особи від реальної загрози для неї.

Наприкінці дисертації узагальнено висновки, а також сформульовано пропозиції стосовно вдосконалення норм актів цивільного законодавства України.

Загальний обсяг дисертації складає 192 сторінки. Список використаних джерел складає 265 найменувань, становить 23 сторінки і охоплює використані автором законодавчі акти, а також спеціальні праці з проблематики дисертаційного дослідження, виконані українською та російською мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, визначаються мета роботи і задачі, які необхідно вирішити для досягнення поставленої мети, об’єкт, предмет і методи дослідження, висвітлюється наукова новизна одержаних результатів, їх наукове та практичне значення.

Перший розділ „Огляд літератури за темою та вибір напрямків і методології дослідження” присвячено з’ясуванню стану вивчення в науковій літературі питань з проблематики дослідження, а також, вибору напрямків і методології дослідження.

У *підрозділі 1.1. „Огляд літератури за темою”* звертається увага на те, що у дослідженні правової природи рятувальних дій існує декілька напрямів, що відбиваються у 1) працях, присвячених обґрунтуванню

доцільності створення зобов'язань, які виникають внаслідок рятування майна державних та громадських організацій; 2) працях, які містять догматичний аналіз зобов'язань, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи; 3) працях, де аналізуються поняття життя та здоров'я фізичної особи як правові категорії.

Так, щодо першого напрямку дослідження аналізуються праці М.М. Агаркова, С.Н. Ландкофа, О.С. Йоффе, в яких обґрунтовується необхідність законодавчого врегулювання відносин, що виникають при рятуванні майна іншої особи.

Щодо другої групи досліджень зазначається, що такі автори як Ю.К.Толстой, П.Р. Стависький вважають, що зобов'язання, які виникають внаслідок рятування майна державних та громадських організацій не є мірою цивільної відповідальності, а є спеціальним засобом забезпечення інтересів громадянина шляхом компенсації шкоди, якої було зазнано потерпілим в умовах, за яких закон визнає таку компенсацію справедливою та обґрунтованою. О.С. Йоффе вважає, що зобов'язання відшкодування шкоди, що виникла у громадянина внаслідок рятування соціалістичного майна, є одним із видів охоронних зобов'язань. В.Г. Вердніков та О.Ю. Кабалкін розглядають досліджувані зобов'язання як одну із форм заохочення державою громадян до вчинення дій, спрямованих на забезпечення схоронності соціалістичного майна. Є.О. Харитонов розглядає зазначені зобов'язання як різновид більш загальної категорії зобов'язань, що виникають внаслідок відвернення шкоди, і разом із тим здійснює розмежування рятування соціалістичного майна, рятування життя, здоров'я та майна громадян, ведення чужих справ без доручення, дій у стані крайньої необхідності та необхідної оборони, а також вчинення інших дій у громадських інтересах. Крім того, на думку деяких цивілістів (В.О. Тархов, В.П. Маслов, К.К. Яїчков) зобов'язання, які виникають внаслідок рятування майна державних та громадських організацій, є формою юридичної відповідальності.

Зазначається, що Основи цивільного законодавства СРСР 1961 р. та цивільні кодекси союзних республік не передбачали зобов'язань відшкодування шкоди, що виникла внаслідок рятування здоров'я, життя, а також майна фізичних осіб, хоча думка про необхідність і можливість їхнього створення сформувалася практично одночасно з ідеєю виокремлення зобов'язань внаслідок рятування соціалістичного майна. Після появи в ЦК України нового виду зобов'язань певної уваги їм у вітчизняній літературі було приділена при коментуванні ЦК України, у підручниках і посібниках з цивільного права України.

Під час аналізу праць, присвячених вивченню поняття життя та

здоров'я фізичної особи, як правових категорій, встановлено, що ці дослідження здійснювалися без звернення до категорії зобов'язань, які виникають внаслідок рятування життя та здоров'я фізичної особи, тобто права на життя та здоров'я розглядалися як правові категорії, які являють собою самостійну цінність. Тому й у цій галузі вітчизняної цивілістики комплексні наукові дослідження питань, пов'язаних з проблематикою цієї роботи, відсутні, що зумовлює доцільність їх спеціального наукового аналізу.

На підставі проведеного огляду літератури, яка стосується проблематики цього дослідження, зроблено висновок, що наукові розвідки, які мали місце у цій галузі, за вкрай незначними винятками, проводилися на іншому законодавчому матеріалі та в інших соціально-економічних умовах.

У **Висновках до розділу** зазначається відсутність на сьогодні глибоких, монографічних досліджень зобов'язань, які виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичних осіб, що викликало необхідність здійснення цього дослідження.

У **другому розділі „Методологічні засади дослідження”** головна увага приділяється особливостям об'єкту правового регулювання цивільних відносин, які виникають при рятуванні життя та здоров'я фізичної особи. Вказується на доцільність розрізнення у досліджуваних зобов'язаннях (цивільних відносинах) двох видів об'єктів цивільних прав: 1) той об'єкт, до збереження та захисту якого призначені стимулювати учасників цивільних відносин зазначені зобов'язання, тобто, здоров'я та життя фізичної особи, яким загрожує небезпека і стосовно яких вчиняються рятувальні дії; 2) той об'єкт, який, власне і призначений захищати зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичних осіб, тобто, майнові та немайнові блага особи, що без відповідних повноважень вчиняла рятувальні дії, яким завдано шкоди внаслідок рятування здоров'я та життя фізичних осіб. У зв'язку із цим з'ясовується зміст понять „життя” та „здоров'я”, які є ключовими у контексті дослідження зобов'язань, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичних осіб. Крім того, аналізується категорія відповідальності як така, що має діалектичний зв'язок із цивільними відносинами, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи.

Зазначається, що поняття „право на життя” закріплюється у ст. 281 ЦК України, однак ця та інші норми ЦК України, так само як норми інших актів цивільного законодавства не містять точного переліку елементів змісту права на життя, що призводить до існування різних поглядів науковців з приводу цього питання, на підставі аналізу яких, обґрунтовується положення, відповідно до якого зміст права на життя становлять такі права людини: 1) право народитися; 2) право вимагати усунення небезпеки, створеної

внаслідок підприємницької чи іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю; 3) право на самозахист від реальної небезпеки для життя, у тому числі право на необхідну оборону; 4) право на звернення за охороною і захистом свого життя до державних, недержавних та міжнародних органів і організацій; 5) право на захист і на рятування життя кожної людини як від умисних чи необережних протиправних посягань інших осіб, так і від нещасних випадків, що пов'язані з техногенними катастрофами, природними катаклізмами, дією джерел підвищеної небезпеки тощо, уповноваженими працівниками правоохоронних органів, рятувальних служб, медичними та іншими працівниками, а також право на рятування свого життя іншими людьми відповідно до існуючих у суспільстві моральних і правових норм; 6) право на те, що законодавство не міститиме жодних підстав для свавільного позбавлення людини життя; 7) право розпоряджатися життям на власний розсуд, у тому числі піддавати його ризику, а також вимагати, щоби природні процеси вмирання йшли своїм ходом у заключній стадії смертельного захворювання чи поранення і життя штучно не продовжувалося.

Розглядаються деякі аспекти права на життя, які мають значення для подальшого дослідження, зокрема, визначається момент початку та закінчення життя людини. Зазначається про існування двох концепцій стосовно моменту виникнення життя: 1) „pro life”, згідно з якою життя людини починається з моменту зачаття, де зародок є істотою з правами – на життя, на захист гідності тощо 2) „pro choice”, згідно з якою життя людини починається з моменту народження, до якого зародок не вважається особою, внаслідок чого мати може самостійно вирішувати подальшу долю зародка.

На підставі аналізу чинного законодавства доводиться, що момент початку життя і момент виникнення права на життя не співпадають. Початок „життя” має місце вже у момент зачаття, тоді як „право на життя” (разом із правоздатністю взагалі) виникає з моменту народження. У зв'язку із цим, пропонується визначити юридичні межі початку життя у спеціальних актах законодавства, наприклад, у ЦК України або у Законі України „Про охорону дитинства”, що дасть змогу точно встановлювати, з якого часу людський ембріон стає суб'єктом права на життя.

Поняття „смерть” визначається як певний стан організму фізичної особи, який посвідчується висновком компетентного медичного органу і характеризується непоправними руйнівними процесами у корі головного мозку, що настали внаслідок припинення функціонування життєво важливих систем людини (серцево-судинної, дихальної, нервової).

Зазначається, що „здоров'я фізичної особи” означає не лише відсутність у неї хвороб, інвалідності чи інших фізичних або душевних вад, але й відображує більш повну та всебічну характеристику загального стану

людини.

Пропонується розглядати юридичну відповідальність як негативний (ретроспективний) вид соціальної відповідальності (тобто загальне поняття відповідальності, що існує у суспільстві) та визначати її як реалізацію санкції, яка полягає у покладенні на винну у порушенні особу нового, додаткового обов'язку, що є вторинним стосовно первісного обов'язку, не виконаного або порушеного внаслідок правопорушення. З огляду на зазначене, цивільно-правова відповідальність визначається як така, що супроводжується державним і суспільним осудом реалізація санкції правової норми, яка полягає у покладанні на встановлених цивільним законом підставах і порядку на винного правопорушника невинних для останнього наслідків (матеріального чи особистого характеру) його протиправної поведінки з метою захисту інтересів потерпілої особи та компенсації завданої їй шкоди.

Здійснюється розмежування мір захисту та мір юридичної відповідальності в межах загальної категорії засобів захисту прав та забезпечення виконання обов'язків. На цьому методологічному підґрунті, робиться висновок про те, що передбачене ст. 1161 ЦК України відшкодування шкоди за своєю юридичною природою є саме мірами захисту, але не мірами цивільно-правової відповідальності.

У **Висновках до розділу** зазначається, що відшкодування державою шкоди, завданої особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної загрози для неї, за своєю юридичною природою є мірами захисту. Такий висновок дозволив визначити напрямки дослідження, якими є: аналіз поняття та характерних ознак, підстав і умов виникнення, особливостей суб'єктного складу, змісту, а також правової природи зобов'язань, які виникають внаслідок рятування без спеціальних на те повноважень здоров'я та життя фізичних осіб, за вітчизняним цивільним законодавством (передусім, Цивільним кодексом України).

У **третьому розділі „Загальна характеристика зобов'язань, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи”** розглядаються ознаки зобов'язань, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи за ЦК України, та пропонується визначення цих зобов'язань, характеризуються суб'єкт, об'єкт, зміст та підстави виникнення цього виду зобов'язань. У цьому розділі також наводиться коротка характеристика суміжних із досліджуваними видами зобов'язань, якими є зобов'язання, що виникають внаслідок дій в інтересах іншої особи без доручення (ст. ст. 1158 – 1160 ЦК України), зобов'язання, які виникають внаслідок рятування майна іншої особи (ст. 1162 ЦК України), зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди іншій особі (деліктні зобов'язання).

У підрозділі 3.1. „Поняття та ознаки зобов’язань, що виникають внаслідок рятування здоров’я та життя фізичної особи за ЦК України” визначаються характерні ознаки зобов’язань, що виникають внаслідок рятування здоров’я та життя фізичної особи, серед яких називаються: належність їх до недоговірних зобов’язань; особливості суб’єктного складу, які проявляються в тому, що у цих відносинах наперед відома лише одна сторона – держава, а інший учасник зазначених відносин визначається тільки після вчинення рятувальних дій, внаслідок яких рятувальник, що зазнав шкоди, стає потерпілою особою – кредитором; обов’язок боржника у цих відносинах – це новий відносний обов’язок, який покладається на державу замість невиконаного нею абсолютного обов’язку забезпечити існування та реалізацію права людини на життя та здоров’я. Крім того, зобов’язанням, що виникають внаслідок рятування здоров’я та життя людини, властиві компенсаційна та виховна функції.

Надається характеристика суб’єкта, об’єкта, змісту та підстав виникнення зобов’язань, які виникають внаслідок рятування здоров’я та життя фізичної особи. Суб’єктами зазначених правовідносин (зобов’язань) є уповноважена особа (рятувальник, потерпілий) та зобов’язана особа, яка має відшкодувати шкоду рятувальникові. Рятувальником може бути як фізична, так і юридична особа. Зобов’язаною особою є держава, яка виступає тут через свої уповноважені органи. Об’єктом зазначених зобов’язань є здоров’я та життя фізичної особи. Змістом цих зобов’язань є право рятувальника на відшкодування зазнаної ним шкоди і обов’язок держави відшкодувати шкоду, зазанану рятувальником, у повному обсязі (втрачений заробіток, пошкоджене майно, витрати на лікування тощо). Підставою виникнення зобов’язань тут є сукупність юридичних фактів, яка охоплює вчинення рятувальних дій та завдання шкоди у процесі вчинення таких дій рятувальникові.

У підрозділі 3.2. „Місце зобов’язань, що виникають внаслідок рятування здоров’я та життя фізичної особи, поміж інших недоговірних зобов’язань” здійснюється розмежування зобов’язань, які виникають внаслідок завдання шкоди під час рятування здоров’я та життя фізичної особи, та інших зобов’язань, що виникають внаслідок дій в інтересах іншої особи, передбачених ст. ст. 1158 – 1160 ЦК України (вчинення дій в інтересах іншої особи без доручення), зобов’язань, які виникають внаслідок рятування майна іншої особи (ст. 1162 ЦК України), зобов’язань, які виникають внаслідок завдання шкоди іншій особі (деліктні зобов’язання).

Зокрема, зазначається, що спільною рисою зобов’язань, які виникають на підставі ст. 1161 та ст. 1162 ЦК України є те, що підставою виникнення і тих, і інших є вчинення рятувальних дій, спрямованих на відвернення

загрози, яка загрожувала інтересам іншої особи. Різниця між цими зобов'язаннями визначається за характером благ, яким загрожують небезпека і стосовно яких вчиняються „рятувальні” дії; за колом суб'єктів одного та іншого зобов'язання; за розміром шкоди, яка виникла в особи, що вчиняла рятувальні дії, і яка підлягає відшкодуванню.

Коротко характеризуються зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, та вказується на їх відмінність від зобов'язань, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи (різними є об'єкти, щодо яких вчиняють дії; різним є характер дій, спрямованих на захист інтересів іншої особи тощо).

Порівняння принципів самозахисту, які містяться у ст. 19 ЦК України, та положень ст. 1161 ЦК України дозволило зробити висновок про те, що рятування здоров'я та життя фізичної особи за певних умов може бути способом самозахисту. Разом із тим, дії по самозахисту не є власне самим зобов'язанням, а виступають як підстава виникнення зобов'язань.

Вказується на відмінність між зобов'язаннями, які виникають внаслідок завдання шкоди іншій особі (деліктними зобов'язаннями), та зобов'язаннями, які виникають внаслідок завдання шкоди під час рятування здоров'я та життя фізичної особи, яка полягає, по-перше, в тому, що підставою виникнення деліктних зобов'язань є завдання шкоди правопорушенням, а підставою виникнення зобов'язань внаслідок дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичних осіб, є сукупність юридичних фактів – рятування здоров'я та життя фізичної особи і завдання шкоди в результаті вчинення правомірних дій. По-друге, у зобов'язаннях, які виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичних осіб, зобов'язаною до відшкодування шкоди особою завжди є держава, тоді, як у зобов'язаннях відшкодування шкоди, передбачених главою 82 ЦК України, боржником є будь-яка особа, яка завдала шкоди (частина перша ст. 1166 ЦК України). Однак, особою, яка без повноважень рятує здоров'я або життя фізичної особи від реальної загрози (особою, чії дії мають юридичне значення), у зобов'язаннях, які виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичних осіб, може бути практично будь-яка фізична чи юридична особа, тоді як особою, чії дії мають юридичне значення для виникнення деліктних зобов'язань може бути лише особа, яка наділена деліктоздатністю. Крім того, зазначається про різницю у підставах та умовах виникнення тих та інших зобов'язань.

Зазначається, що застосування виразу „завдана шкода” у контексті вживання термінології та використання категоріального апарату зобов'язань, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи (втім,

як і стосовно зобов'язань, що виникають внаслідок рятування майна іншої фізичної або юридичної особи), виглядає не дуже вдалим. Тому пропонується внести зміни до відповідних норм ЦК України стосовно зобов'язань, які є предметом цього дослідження, і вживати вираз „зазнана шкода”, оскільки дієслово „зазнавати” є ближчим за характеристикою до сутності подій, що відбуваються у цьому випадку („зазнавати” – пізнавати на власному досвіді, переживати щось, стикатися з чимось, звідувати).

У **Висновках до розділу** підсумовуються результати здійсненого у розділі дослідження, що виявилися у формулюванні характерних рис зобов'язань, які виникають у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи. Виокремлення характерних рис цього виду зобов'язань дозволило сформулювати їхнє визначення. Зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди при вчиненні дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи, пропонується визначати як такі правовідносини, в яких особа, якій було завдано шкоди у зв'язку із вчиненням нею рятувальних дій, має право вимагати відшкодування цієї шкоди державою, а держава зобов'язана цю вимогу виконати.

Зазначається, що охарактеризовані характерні риси та трактування зобов'язань, які виникають у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи, зумовлюють структуру (суб'єкти, об'єкти та зміст) відповідних зобов'язальних правовідносин.

Розділі 4 „Підстави та умови виникнення зобов'язань внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи” присвячений окремому розглядові підстав та умов виникнення зобов'язань, що складають предмет цього дослідження.

У **підрозділі 4.1. „Наявність реальної загрози для здоров'я та життя фізичної особи”** зазначається, що у ст. 1161 ЦК України йдеться не просто про загрозу здоров'ю та життю фізичної особи (людини), а саме про „реальну загрозу” цим благам. Тобто у вказаній нормі йдеться про існування дійсної, такої, що реально має місце, загрози, а не уявної небезпеки, стосовно якої виникло помилкове враження в особи, яка здійснювала рятувальні дії.

У **підрозділі 4.2. „Відсутність у особи, яка рятувала здоров'я та життя фізичної особи дії, відповідних повноважень на вчинення таких дій”** зазначається, що дії, спрямовані на рятування здоров'я та життя фізичної особи мають вчинятися іншою особою суто добровільно, з власної ініціативи та благородних спонукань. Тому дії осіб, які є рятувальниками через професійні обов'язки (наприклад, про таких рятувальників йдеться, коли маються на увазі бійці гірничорятувальних загонів, рятувальників на

морі, рятувальників у горах тощо), не регулюються гл. 80 ЦК України. Підстави, умови та обсяг відшкодування зазнаних професійними рятувальниками збитків визначаються спеціальними угодами з потерпілими та актами законодавства.

На підставі аналізу різних точок зору науковців з приводу визначення поняття повноваження, пропонується розглядати повноваження стосовно ст. 1161 ЦК України як право та обов'язок однієї особи вчиняти дії, спрямовані на рятування здоров'я та життя іншої фізичної особи. Крім того, зазначається, що „відсутність повноважень” у сенсі ст. 1161 ЦК України означає відсутність не лише права, але й обов'язку діяти в інтересах іншої особи, рятувати здоров'я та життя людини.

У **підрозділі 4.3. „Спрямованість дій на рятування здоров'я та життя фізичної особи”** у зв'язку із характеристикою рятувальних дій, спрямованих на відвернення загрози здоров'ю та життю фізичної особи, здійснюється розмежування понять „право на охорону здоров'я”, передбачене ст. 283 ЦК України (яке включає в себе і можливість вчинення рятувальних дій іншими особами, що діють, ніби, приймаючи на себе обов'язки охорони здоров'я, не виконані організаціями або особами, на які це покладалося), та „право на медичну допомогу”, встановлене ст. 284 ЦК України, де зазначається, що фізична особа має право на надання їй медичної допомоги за її згодою. Зокрема зазначається, що медична допомога допускається за наявності інших умов, ніж ті, що необхідні для виникнення зобов'язань внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи; різними є особистості тих, хто здійснює рятувальні дії, або надає медичну допомогу (рятувальні дії, які підпадають під правила ст. 1161 ЦК України, можуть вчинятися будь-якою фізичною або юридичною особою, яка не має обов'язку рятувати фізичну особу, щодо здоров'я або життя якої виникла реальна загроза, а надання медичної допомоги провадиться поліклініками, лікарнями, диспансерами тощо); різним є характер рятувальних дій та медичної допомоги (при рятуванні особа, яка діє без спеціальних на те повноважень, завжди вчиняє фактичні дії, тоді, як медичною допомогою може бути консультація лікаря, проста діагностика тощо).

Зроблено висновок про те, що фізичні особи з частковою (неповною) цивільною дієздатністю і навіть недієздатні фізичні особи можуть вчиняти рятувальні дії стосовно іншої особи з правовими наслідками.

З огляду на те, що в ст. 1161 ЦК України говориться, що особа, яка діє без відповідних повноважень, „рятувала” (а не „врятувала”) здоров'я та життя фізичної особи, у випадку, коли здійснювані рятувальні дії завершилися безуспішно і фізична особа, на рятування життя якої були спрямовані дії, усе ж таки загинула або зазнала каліцтва, рятувальник має

право на відшкодування завданої йому у зв'язку із вчиненням таких дій шкоди.

У **підрозділі 4.3. „Виникнення в особи шкоди внаслідок рятування нею здоров'я та життя фізичної особи”** встановлюється, що зобов'язання відшкодування шкоди, завданої особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи, виникають за умови завдання рятувальникові шкоди внаслідок вчинення ним рятувальних дій щодо здоров'я та життя фізичної особи.

Зазначається, що при розгляді питань відшкодування шкоди, якої зазнав рятувальник, слід керуватися ст. ст. 22, 23 ЦК України, а також тими нормами глави 82 ЦК України „Відшкодування шкоди” та нормами інших актів цивільного законодавства тощо, які мають універсальний характер і можуть бути застосовані як правове підґрунтя визначення розміру та порядку відшкодування шкоди, завданої особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи.

На підставі аналізу ст. 1161 ЦК України обґрунтовується висновок про те, що відшкодування шкоди рятувальникові має проводитися державою завжди у повному обсязі незалежно від ступеня можливої вини останнього і тієї обставини, чи були ці дії успішними, і чи забезпечили вони досягнення позитивного результату.

У висновках до розділу підсумовуються результати дослідження, здійсненого у цьому розділі, та зазначається, що умовами виникнення зобов'язань внаслідок вчинення дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи, є: 1) наявність реальної загрози для здоров'я та життя фізичної особи; 2) вчинення особою дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи, якій загрожує небезпека; 3) відсутність у особи, яка рятувала здоров'я та життя фізичної особи, відповідних повноважень на вчинення таких дій; 4) виникнення в особи, яка рятувала здоров'я та життя фізичної особи, шкоди внаслідок вчинення нею рятувальних дій.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовані найбільш істотні положення та пропозиції, одержані в результаті дисертаційного дослідження.

Зокрема, зазначається, що зобов'язання, які виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, є абсолютною новелою Цивільного кодексу України 2003 р. Вперше зазначені зобов'язання було закріплено у ст. 1161 ЦК України.

З цієї норми випливає, що внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи виникають зобов'язання, суб'єктами яких є особа, що вчиняла

рятувальні дії (рятувальник – ним може бути як фізична, так і юридична особа) і держава в особі відповідних державних органів. Об'єктом зазначених зобов'язань є компенсація шкоди, завданої при рятуванні здоров'я та життя фізичної особи. Змістом зобов'язань, які виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, є право рятувальника на відшкодування зазнаної ним шкоди і обов'язок держави відшкодувати шкоду, зазнану рятувальником, у повному обсязі (втрачений заробіток, пошкоджене майно, витрати на лікування тощо).

Умовами виникнення зобов'язань внаслідок рятування здоров'я та життя фізичних осіб, як випливає зі змісту ст. 1161 ЦК України, є: 1) наявність реальної загрози для здоров'я та життя фізичної особи; 2) відсутність у рятувальника повноважень вчиняти рятувальні щодо іншої фізичної особи дії; 3) спрямованість дій на рятування здоров'я та життя фізичної особи; 4) виникнення у рятувальника шкоди внаслідок вчинення ним рятувальних дій щодо здоров'я та життя фізичної особи.

Запропоновано при визначенні обсягу та порядку відшкодування шкоди, зазнаної внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи застосувати в порядку аналогії закону правила глави 82 ЦК України, присвячені зобов'язанням, які виникають внаслідок заподіяння шкоди правопорушенням (деліктним зобов'язанням). Крім того, вказується про доцільність проведення відповідного роз'яснення Пленуму Верховного Суду України з питань відшкодування шкоди, завданої при вчиненні правомірних дій (зокрема, дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Чернат В.А. Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків за Цивільним кодексом України 2003 року у порівнянні із законодавством деяких країн Західної Європи // Актуальні проблеми держави і права, 2005. – Вип. 24. – С. 163-167.
2. Чернат В.А. Поняття та характерні риси зобов'язань відшкодування шкоди за ЦК України 2003 року // Митна справа, 2005. - № 2. – С. 94-99.
3. Чернат В.А. Поняття та характерні риси зобов'язань, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи // Митна справа, 2005. - № 4. – С. 96-100.
4. Чернат В.А. Зобов'язання внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи // Актуальні проблеми держави і права, 2006 – Вип. 25 – С. 260-266.
5. Чернат В.А. Місце зобов'язань із рятування життя та здоров'я фізичної особи у системі недоговірних зобов'язань // Актуальні проблеми держави і права, 2006 – Вип. 28. – С. 42-51.

АНОТАЦІЯ

Чернат В.А. Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2006.

Дисертацію присвячено проблемам зобов'язань, що мають місце у зв'язку з рятуванням життя і здоров'я фізичної особи, за цивільним законодавством України. Досліджено поняття, правову природу, особливості суб'єктного складу, підстави виникнення і зміст зобов'язань, що виникають при рятуванні життя і здоров'я фізичної особи, за цивільним законодавством України. Визначено, що зобов'язання, які виникають у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи, належать до недоговірних зобов'язань та сформульовано їхнє визначення. Наведено характеристику структури досліджуваних зобов'язальних відносин. Встановлено умови виникнення зобов'язань, що мають місце у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи. На підставі аналізу літератури з проблематики дослідження, нормативних актів та судової практики сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання цього виду зобов'язань.

Ключові слова: недоговірні зобов'язання, життя, здоров'я, рятування, відшкодування шкоди.

АННОТАЦИЯ

Чернат В.А. Обязательства, которые возникают вследствие спасения здоровья и жизни физического лица. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2006.

В работе исследуются основные проблемы правового регулирования обязательств, которые возникают в связи со спасением жизни и здоровья физического лица, по гражданскому законодательству Украины. Анализируются теоретические подходы, законодательство, регулирующее данный вид обязательств, а также судебная практика по данному вопросу. Исследуются понятие, правовая природа, особенности субъектного состава и содержание обязательств, которые возникают при спасении жизни и здоровья физического лица. Предлагается определение обязательств, которые

возникают при спасении жизни и здоровья физического лица. Дается характеристика структуры исследуемого вида обязательственных отношений. Акцентируется внимание на основаниях и условиях возникновения обязательств, связанных со спасением жизни и здоровья физического лица. Автором обращается внимание на то, что вопросы определения объема и порядка возмещения вреда, причиненного в результате спасения жизни и здоровья физического лица, не урегулированы действующим гражданским законодательством. В связи с этим вносятся предложения о применении к данным правоотношениям в порядке аналогии закона правил главы 82 ЦК Украины, посвященных обязательствам, которые возникают в результате причинения вреда правонарушением (деликтные обязательства). Указывается также на то, что существует необходимость в разъяснении Пленума Верховного Суда Украины по вопросам возмещения вреда, причиненного при совершении правомерных действий, в том числе, действий, направленных на спасение жизни и здоровья физического лица.

Ключевые слова: недоговорные обязательства, жизнь, здоровье, спасение, возмещение вреда.

SUMMARY

Chernat V.A. The obligations arising out in connection with rescuing of health and life of the physical person. – Manuscript.

The dissertation for a Candidate's Degree in Law on the specialty 12.00.03 – civil law and civil process; family law; international private law. – Odessa National Law Academy. – Odessa, 2006.

The dissertation is devoted to the complex research of the obligations on rescuing of health and life of the physical person in modern Ukrainian civil legislation and defining of the ways of perfection of their legal regulation.

The conception, legal nature, particularities of subjects, object and maintenance of these obligations have been characterized.

A detailed analysis of the grounds and condition of arising of the obligations connected with rescuing of health and life of the physical person have been presented.

Recommendations for improvement of the law regulation of the order of injury compensation in obligations arising out in connection with rescuing of health and life of the physical person have been put forward.

Key words: subcontract obligations, life, health, save, injury compensation.